

**BIR-UCH YOSHGACHA BO‘LGAN BOLALARDA TIL KO‘NIKMALARI
SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI****Eshqulova Barno O‘ralovna****G‘aniyev Normurod Abdumurod o‘g‘li**

Termiz davlat pedagogika instituti talabarlari

Annotatsiya: Ushbu maqolada bir - uch yoshgacha bo‘lgan bolalarda til ko‘nikmalarining shakllanishi, bu jarayonga ta’sir etuvchi psixologik omillar, bolaning individual rivojlanish sur‘atlari va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro aloqasi yoritiladi. Bola tilining shakllanishi nutqiy faollik, eshitish, takrorlash, emotsional aloqa va atrof muhit bilan bog‘liq bo‘lib, psixolingvistik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Til rivoji, psixolingvistika, bir - uch yosh, bola psixologiyasi, eshitish tahlili, nutqiy ko‘nikmalar, emotsional aloqa, muloqot, til shakllanishi, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности формирования речевых навыков у детей в возрасте от одного до трёх лет, а также психологические факторы, влияющие на данный процесс. Анализируются индивидуальные темпы развития ребенка, влияние социального окружения, а также роль эмоционального общения в становлении речи. Процесс формирования речи исследуется с психолингвистической точки зрения.

Ключевые слова: Развитие речи, психолингвистика, ранний возраст, психология ребенка, речевая активность, слуховое восприятие, эмоциональное взаимодействие, общение, языковая среда.

Abstract: This paper examines the development of speech skills in children aged one to three and the psychological factors that influence this process. It analyzes the child’s individual developmental pace, the role of social environment, and emotional communication. Speech development is studied from a psycholinguistic perspective.

Keywords: Speech development, psycholinguistics, early childhood, child psychology, verbal skills, auditory perception, emotional bonding, communication, language environment.

Bir - uch yoshgacha bo‘lgan bolalarda til rivoji psixolingvistika, kognitiv psixologiya va rivojlanish psixologiyasi doirasida izohlanadi; bu davr bola nutqining shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi, chunki aynan shu yillarda bola so‘zlarni tushunish, talaffuz qilish, iboralar tuzish, so‘zlar va ularning ma’nolarini yodda saqlash, nutq orqali fikr bildirish, savollarga javob berish kabi asosiy til ko‘nikmalarini egallaydi; til

rivoji biologik omillar (miya rivoji, eshitish qobiliyati, genetik predispozitsiya), psixologik omillar (diqqat, xotira, idrok, emotsional holat), ijtimoiy omillar (ota-ona va tarbiyachilar bilan muloqot, til modeli), tarbiyaviy sharoitlar (ta'lim va o'yin muhiti) bilan chambarchas bog'liq; mashhur tilshunos va psixolog N. Xomskining (Noam Chomsky) "universal grammatika" nazariyasiga ko'ra, bolalarda til o'rganishga tug'ma qobiliyat mavjud bo'lib, bu qobiliyat atrof-muhitdan til namunalarini eshitish orqali faollashadi; L. S. Vygotskiy til va tafakkur rivoji o'zaro bog'liqligini isbotlab, bola ijtimoiy muhitda muloqot orqali til o'rganishini nazariy jihatdan asoslab bergan; Vygotskiy fikricha, bola avval tashqi nutq orqali muloqot qiladi, keyin esa bu nutq ichki, ya'ni ichki tafakkur vositasiga aylanadi[7].

A. R. Luriya esa til rivojining miyaning chap yarimshari faoliyati bilan bog'liqligini aniqlagan va til egallashda frontal va temporalloblar faoliyati muhimligini ta'kidlagan; bola tilni eshitish orqali o'rganadi, shuning uchun eshitish qobiliyati va fonematik eshitish rivoji juda muhim hisoblanadi; fonematik eshitish yetarli darajada rivojlanmasa, bola tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi yoki ularni farqlay olmaydi, bu esa nutqning fonologik tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi; emotsional muloqot — ya'ni bola bilan mehrlilik ohangda, mimika va tana harakati bilan boyitilgan tarzda gaplashish — bolada tilga bo'lgan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi; tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ona va bola o'rtasidagi "nutqiy hamkorlik" tez-tez va sifatli bo'lsa, bola tilni ancha erta va tez egallaydi (Snow, 1995); til o'rganishda model sifatida xizmat qiladigan shaxslar (ota-ona, tarbiyachi)ning nutq sifati — grammatik to'g'rilik, so'z boyligi, ohangdorlik, talaffuz — bola nutqiga bevosita ta'sir ko'rsatadi (Hart & Risley, 1995); ikki yoshgacha bo'lgan bolalarda passiv so'z boyligi (tushunadigan so'zlar) faol so'z boyligidan ancha ko'p bo'ladi, lekin ikki - uch yosh oralig'ida bu farq qisqarib, bola o'zi tushungan so'zlarni ham faol qo'llay boshlaydi; bu yosh oralig'ida o'yin faoliyati ham til rivojida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi — rolli o'yinlar, ertak aytish, she'rlar yodlash va rasmi kitoblarni birga muhokama qilish orqali bola yangi so'zlarni kontekstdan tushunib o'zlashtiradi, bu esa uning semantik va pragmatik nutq ko'nikmalarini shakllantiradi; shuningdek, Piaget nazariyasiga ko'ra, bu davrda bola "sensor-motor" bosqichdan "preoperatsion" bosqichga o'tadi, ya'ni abstrakt fikrlash endi shakllana boshlaydi, bu esa til orqali fikr bildirishga imkon yaratadi; diqqat, xotira va tafakkur kabi kognitiv jarayonlar til o'zlashtirish jarayonining kognitiv asosini tashkil qiladi; agar bu funksiyalar rivojlanmagan bo'lsa, bola so'zlarni eslab qola olmaydi, ularni anglab ishlatishga qiynaladi; bolaning o'zini xavfsiz va erkin his qilishi, unga nisbatan iliq, e'tiborli, javob qaytaruvchi muhit mavjud bo'lishi bola nutq rivojining psixologik omillaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega; aksincha,

emotsional sovuqlik va sust muloqot bola nutqining sekinlashuviga olib keladi; ba'zan nutq rivojidadagi kechikishlar normal rivojlanish sur'atlarining individual farqlari bilan izohlanadi, ammo muammolar doimiy bo'lsa, mutaxassis — logoped yoki bolalar psixologi yordami zarur; vaqtda berilgan psixologik va pedagogik yordam nutq rivojida ijobiy natijalar beradi, bu esa bola keyingi bosqichlardagi ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga zamin yaratadi[6].

Shuningdek, bir - uch yoshgacha bo'lgan bolalarda til o'zlashtirish tabiatan aktiv ijtimoiy va kognitiv jarayon bo'lib, bu davrda bola "lingvistik portlash" deb ataluvchi bosqichga kiradi; taxminan 18-24 oylikda bola so'z boyligini sezilarli darajada oshiradi — bu holat "so'zlar portlashi" (word spurt) deb ataladi va bu vaqtda har kuni 5-10 ta yangi so'zni o'zlashtirishi mumkin; til rivoji ikki asosiy bosqichga bo'linadi: receptiv (tushunish) va ekspressiv (ifoda) nutq; dastlab bola ko'proq eshitadi va tushunadi, so'ngra bu bilimlarini og'zaki nutqda ifoda etadi; bu bosqichda semantik (so'z ma'nolarini tushunish), sintaktik (so'zlarni grammatik tartibda bog'lash), fonologik (tovushlarni farqlash va talaffuz qilish), pragmatik (nutqni vaziyatga mos qo'llash) va morfologik (so'z shakllarini o'zgartirish) kompetensiyalar shakllana boshlaydi; bir yosh atrofida bola birinchi so'zlarini ayta boshlaydi, bir yarim yoshda ikki so'zli gaplar paydo bo'ladi, ikki yoshda 200–300 so'zdan iborat lug'atga ega bo'lishi mumkin va uch yoshga borib esa murakkab gaplar tuza boshlaydi; til rivojining bu sur'atlari individual bo'lib, har bir bola o'ziga xos rivojlanish trayektoriyasiga ega; zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til rivojida multimodal ta'sir — ya'ni eshitish, ko'rish, harakat va emotsional reaksiyalarni birgalikda qo'llash — yuqori samaradorlik beradi; masalan, rasmi kitoblar orqali o'qib eshittirish, rasm ko'rsatib so'zlatish, qo'shiqlar va qo'shimcha harakatlar bilan she'r aytish kognitiv va til faoliyatini uyg'unlashtiradi; shuningdek, erkin o'yin faoliyati orqali bola o'z nutqiy tajribasini oshiradi — ayniqsa rolli o'yinlar orqali bola o'zlashtirgan so'zlarni amaliy qo'llab, ularni mustahkamlaydi[8].

Piaget nazariyasiga ko'ra, bu yoshdagi bolalar egotsentrik fikrlash bosqichida bo'lib, ularning nutqi ko'proq o'z tajribasini ifodalashga qaratilgan bo'ladi, biroq ijtimoiy muloqot ortishi bilan ular dialogik nutqqa o'tishni boshlaydi; zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar (F. Lieberman, P. Kuhl) miyaning til bilan bog'liq markazlari (Broka va Vernike zonalari) erta bolalikda faol shakllanishini ko'rsatadi va bu jarayonda tilga boy muhit hal qiluvchi rol o'ynaydi; bolalarning til rivoji oiladagi muloqot madaniyati, ona tilining boyligi, ertak aytish, tez-tez savol berish va bolaning fikriga quloq tutish bilan chambarchas bog'liq[10].

Vygotskiy ta'kidlaganidek, "yaqin rivojlanish zonasi" doirasida kattalar yordamida

bola o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshiradi — bu jarayonda til asosiy vosita hisoblanadi; agar bola bilan muloqot sust bo‘lsa, yoki u faqat ko‘rsatmalarga amal qilsa-yu, mustaqil ifoda imkoniyatiga ega bo‘lmasa, uning til rivoji sezilarli darajada orqada qoladi; shuningdek, bu yoshdagi bolalar ko‘pincha nutq o‘rniga ishoralar, mimika va tovushlar orqali muloqot qilishga urinadi, shuning uchun ular bilan ko‘p suhbatlashish, ularning harakatlariga til orqali izoh berish tavsiya etiladi; tibbiy va nevrologik omillar ham e‘tiborga olinishi kerak — eshitish muammolari, neyro-rivojlanish buzilishlari (masalan, autizm spektr buzilishi) yoki umumiy rivojlanish susayishi bo‘lsa, til rivoji kechikishi mumkin, bunday hollarda mutaxassislar (audiolog, nevrolog, logoped) bilan hamkorlik zarur; natijada, bir - uch yoshda yaratilgan emotsional, ijtimoiy va lingvistik muhit bola kelajakdagi tafakkur, ijtimoiy aloqalar va ta‘limdagi muvaffaqiyati uchun asos bo‘lib xizmat qiladi[5].

Xulosa qilib aytganda, bir - uch yoshgacha bo‘lgan bolalarda til ko‘nikmalari shakllanishi bosqichma-bosqich kechadigan murakkab psixolingvistik jarayon bo‘lib, u biologik, psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar bilan chambarchas bog‘liq[11]. Eshitish, emotsional muloqot, taqlid qilish, o‘yin faoliyati va boy til muhitida bola tilni faol o‘zlashtiradi. Nutq rivoji uchun xavfsiz va rag‘batlantiruvchi ijtimoiy-psixologik muhit, ota-onaning e‘tibori va sifatli muloqoti muhim ahamiyatga ega. Kechikish holatlarida esa erta tashxis va mutaxassis yordami ijobiy natija beradi[9].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Выготский Л.С. (1983). Мышление и речь. Москва: Педагогика.
2. Чомски Н. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Luria A.R. (1970). The Functional Organization of the Brain. London: Pergamon Press.
4. Hart, B., & Risley, T.R. (1995). Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
5. Saydulloyevich, O. Y., & Erkinova, S. O. (2024). ABU HOMID G‘AZZOLIY ASARLARIDA “YOLG ‘ON SO ‘ZLASH VA YOLG ‘ON QASAM ICHISH” YOMON ILLAT EKANLIGI HAQIDAGI QARASHLARI. *O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 3(35), 505-510.
6. Saydulloyevich, O. Y. (2024). TALABALARNI MANAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA ABU HOMID G‘AZZOLIY ASARLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. *O‘ZBEKISTONDA*

FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(35), 511-516.

7. Ismoilova Durdoni G'ulom Qizi (2024). TALABALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASIDA ABU HOMID G'AZZOLIY ASARLARINING TUTGAN O'RNI. *Research Focus*, 3 (12), 109-114. doi: 10.5281/zenodo.14532269

8. Shavkatovna, X. M. (2025). Pedagogik nazorat va baholash. *ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI*, 2(6), 124-126.

9. Shavkatovna, X. M., & Akbarovna, N. D. (2024). GENDER YONDASHUV ASOSIDA TALABA-QIZLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 3(35), 494-498.

10. Shavkatovna, X. M. (2024). GENDER TENGLIKNING HUQUQIY VA IJTIMOY ASOSLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 3(35), 499-504.

11. Shavkatovna, X. M. (2024). GENDER YONDASHUV ASOSIDA TALABA-QIZLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH. *Research Focus*, 3(11), 124-128.